

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Szádeczky-Kardoss Lajos török kori kutatásai

Előljáróban néhány gondolatot kell idéznünk Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) imponálóan sokoldalú, mennyiségében is impozáns történeti kutatásaival kapcsolatban. Lukinich Imre nekrológiájában úgy összegezte munkásságát, hogy „az két irányban volt úttörő jelentőségű: ő az első, aki a 16. és 18. századi erdélyi történelmet, vagy annak egyes részleteit széleskörű levéltári kutatások alapján tudományosan feldolgozta és e kutatásai ma is [ti. 1935-ben – T. S. L.] forrásértékűek. Ő az első, aki a 16–17. századbeli magyar–lengyel történelmi kapcsolatok feldolgozását ugyancsak levéltári kutatások alapján megindította. Sajátságos, hogy utolsó művei is Báthory Istvánról szólnak.”¹ Lukinich megállapításai szerint tehát Szádeczky Lajos (1914-ig e nevet használta) mérvadó kutatásai egyrészt a 16–17. századot érintették, főként erdélyi vonatkozásban, másrészt a lengyel–magyar kapcsolatokat, főleg Báthory István lengyel uralkodásához fűződően. Mivel Szádeczky Lajos 16–17. századi publikációinak túlnyomó többségét 1882 és 1898 között írta, azaz 40 éves koráig alkotta meg életműve jelentősebb részét, ezért e korszakbeli munkáit elemzem, a későbbi művekre csak röviden utalok. Kitérek e munkák korabeli és későbbi fogadtatására, illetve utóéletére is. Végezetül megkísérlem kifejteni, hogy az életmű legfajsúlyosabb, török kori része mennyiben hasznosítható napjainkban, mi a jelentősége, tanulsága számunkra.

Röviden szólnunk kell Szádeczky-Kardoss Lajos pályafutásáról. A budapesti egyetemen (1877–1879) és a bécsi egyetemen (Institut für Österreichische Geschichtsforschung – 1879–1881) végezte tanulmányait. A bécsi egyetemet ekkor a három vezető európai történeti iskola egyikeként tartották számon (a párizsi és berlini mellett), ahol a korszerű kritikai módszereket lehetett elsajátítani.² Szádeczky 1881-ben történelem–latin szakos tanári, 1882-ben pedig bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Már egyetemi éveiben eljegyezte magát a tudományos kutatással. 1879-ben a Magyar Történelmi Társulat marosvásárhelyi vándorgyűlése alkalmából kapcsolatba került a társulat nagytekintélyű, kiváló titkárával, Szilágyi Sándorral. Szilágyi nagy hatással volt a fiatal Szádeczkyre, ő irányította figyelmét az erdélyi történelem kevésbé ismert korszakaira.³ Szilágyi az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* szerkesztése közben világosan felismerte, hogy számos hiányossága van az erdélyi történetírásnak, és útmutatása alapján jómaga és fiatalabb tanítványai alapos forráskutatás, levéltári

---

¹ Lukinich Imre: *Szádeczky-Kardoss Lajos† (1859–1935)*. Századok, 70. évf. (1936) 125–126.

² Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000. 200.

³ Lukinich: *Szádeczky-Kardoss Lajos*, 125.

gyűjtőmunka után forráspublikációkat, tanulmányokat adtak ki az erdélyi történelem egyes korszakairól. Segítette a feltáró munkát az, hogy a levéltárakat 1867 után megnyitották. A Magyar Történelmi Társulat történelmi kirándulásokat szervezett, először 1868-ban Kolozs megyébe, Kolozsvárra. E kirándulások során a történetírók szinte megszállták a helyszínen fellelhető megyei, városi levéltárakat, közös levéltári kutatást végeztek, lemásolták, kigyűjtötték az anyagot, majd ismertették, és részben meg is jelentették.⁴ Hatalmas mennyiségű forrásanyagot publikáltak a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedében. E forráspublikációs időszakra esik Szádeczky Lajos munkásságának legtermékenyebb időszaka, amikor éppen a török kori kutatásokba kapcsolódott bele. Gunst Péter hangsúlyozta, hogy e korszakban a „legfontosabb tudományos eredmények vitathatatlanul a 16–17. század kutatása során keletkeztek”.⁵ Szerinte egyes kutatóknál, így Szilágyinál, Thálnál, Takátsnál és másoknál a hangsúly a forrásfeltárára, az aktaközlésre került, míg Salamon Ferencnél, Tagányi Károlynál, Angyal Dávidnál vagy Acsády Ignácnál inkább a feldolgozás, az adatok értelmezése a jellemző.⁶ Jóllehet Gunst Péter historiográfiai munkájában csak egyszer szerepel Szádeczky neve, az egykori tanárával, Szabó Károllyal közösen kiadott *Székely oklevéltár* kapcsán, aligha kérdéses, hogy a forrásfeltáró történészek közé számította, akiket kimondva és kimondatlanul alacsonyabb kategóriába sorol, mint az elemző, értelmező történészeket. Hangsúlyoznom kell, hogy nem érthetünk egyet sem e merev kategorizálással, sem pedig a forráskiadás lebecsülésével. Hiszen a források feltárása, kiadása jelenti a történettudomány részére azokat a nélkülözhetetlen alapokat, amelyek nélkül bármiféle elemzés, értelmezés üres absztrakció. Szádeczky Lajos esetében fontos szerepet játszott az a korántsem mellékes körülmény, hogy előbb a budapesti egyetemi könyvtár tiszviselőjeként (1882–1891), majd ezzel szinte párhuzamosan egyetemi magántanárként alkalma volt elmélyülni éppen a 16–17. századi erdélyi történelmi kutatásban. Szádeczky pesti és bécsi tanulmányaival párhuzamosan levéltári kutatásokat is végzett Bécsben, Erdélyben, Lengyelországban és Moldvában. Mindössze 23 évesen, 1882-ben jelentette meg első művét Mihály vajda és Erdély kapcsolatáról, amelyet az Akadémia történelmi bizottsága adott ki.⁷ Ezt követte egy év múlva, 1883-ban a vonatkozó levéltári források kiadása, *Mihály vajda okmánytára*.⁸ A szerző ugyancsak 1883-ban és 1884-ben regesztákat is közzétett Mihály vajdával kapcsolatban.⁹ A fiatal szerző kedvező kritikát kapott élete első komoly, könyvterjedelmű munkájára, amelynél hangsúlyoznunk kell, hogy elsősorban saját levéltári kutatásaira, forrásokra épült. Éppen e munkája szerezte meg számára a budapesti egyetemen a magántanári képesítést. A magántanári képesítéshez beadott munkával kapcsolatban maga Szádeczky Lajos a legmegszívlelendőbb kritikának egykori tanára, a kiváló történész, Salamon Ferenc megjegyzéseit tartotta. Salamon szerint a szerző ugyan csak egy epizódot tárgyalt a magyar történelemből, de azt egész részletességgel, „s a részletek bizonyítják a szerzőnek nemcsak a korszak irodalmának ismeretét, hanem a *levéltári kutatásokban való jártasságát és szorgalmát*” [kiemelés tőlem – T. S. L.]. Azt is meg-

⁴ Gunst: *A magyar történetírás története*, 197–198., 201–203.

⁵ Uo. 218.

⁶ Uo. 218–219.

⁷ Szádeczky Lajos: *Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599–1601*. Budapest, 1882.

⁸ Szádeczky Lajos: *Mihály vajda okmánytára*. Budapest, 1883.

⁹ Szádeczky Lajos: *Regeszták Mihály vajda életéhez*. Történelmi Tár, 1883. 721–754.; Uo., 1884. 32–65., 248–279., 438–467., 628–657.

említette, hogy „dicséretes a részrehajthatatlanság azon mértéke is, mellyel emberek és viszonyok felett ítél”. A dicséret mellett egyedüli bírálatként az merült fel, hogy „ámbár a munkálat nagyobb értékű lesz vala, ha szerző az események érdekfeszítő elbeszélése mellett nagyobb háttért ad annak egy eleven korrajz s az országos viszonyok tüzetesebb tárgyalása mellett”.¹⁰ Salamon Ferenc kedvező bírálatában hangsúlyozta Szádeczky első könyvéről, hogy „az sok részben új világot derít az illető kor történetéhez, – s magántanári dolgozatnak bizvást elfogadható”.¹¹ Mindez azt jelentette az egyetemi könyvtár fiatal tisztviselőjének, hogy magántanárként taníthatott 1883-tól a pesti egyetemen a „magyar történelem 16. és 17. századbeli része” témakörben. Az első könyv tehát egyértelműen sikeresnek bizonyult, olyannyira, hogy a későbbiekben is ezt idézték olykor, nem pedig a 11 évvel később átdolgozott, bővített és okmánytárral együtt kiadott nagyobb szabású munkát.¹² Néhány évvel később, 1891-től kinevezést kapott a kolozsvári tudományegyetemre nyilvános és rendes tanárként, majd 1919 és 1921 között a Budapestre menekült kolozsvári egyetem tanáraként folytatta egyetemi pályafutását. Végezetül a Szegedre költöztetett kolozsvári egyetem jogutódjaként működő Ferenc József Tudományegyetemen a magyar történelem rendes tanára lett. Aligha kell hangsúlyoznunk azt, hogy milyen fontos része lehetett Szádeczky Lajos esetében annak, hogy kutatómunkája és egyetemi oktatómunkája szervesen összekapcsolódhatott.

Első könyvét hamarosan további tanulmányok és könyvek követték, amelyek hasonlóképpen a 16–17. századi történelemről szóltak. Még 1882-ben megjelent a *Századok*ban egy tanulmánya is, amelyben bemutatta Báthory István lengyel király titkos tervét, amely dinasztikus szellemben fogant, és amely a korra jellemző, fantasztikus és megvalósíthatatlan tervezetek egyikének tekinthető. Eszerint István király unokaöccsét, Báthory Zsigmondot szerette volna a magyar trónra ültetni, míg Jan Zamoyski kancellárnak az erdélyi fejedelmi széket szánta. Zamoyskihoz hozzáadta unokahúgát, Grizeldiszt.¹³ A következő években is rendkívül aktívan kutató-publikáló Szádeczky érdeklődése továbbra is a 16. századhoz fűződött. Ezt tükrözi a *Századok*ban 1883-ban három részletben közreadott munkája Báthory Zsigmondnéről, Mária Krisztiánról, amely még ugyanebben az évben könyvterjedelmű

---

¹⁰ Az ekkor már elhunyt Salamon Ferenc 1883-as bírálatát idézi műve új, teljes mértékben átdolgozott, bővített kiadásában Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral*. Temesvár, 1893. Előszó. IV.

¹¹ Uo.

¹² Az 1882-es mű idézésére ld. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. IV. A tizenhatodik század*. Budapest, 1928. 430. (a későbbi kiadást nem említi); Szekfű azt is megjegyzi ugyanakkor, hogy az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* kötetei és Veress Endre felsorolt nagyméretű publikációi tovább „gyarapították a korszak és embereinek ismeretét”. Uo. Ez a megjegyzés közvetve leértékeli Szádeczky művét. Újabbán Nagy László elfogult és keményen elmarasztaló álláspontnak értelmezte Szádeczky 1882-es nézetét. Vö. Nagy László: *Mihály vajda a magyar históriában*. Hadtörténelmi Közlemények, 103. évf. (1990) 3. sz. 1–28., 9.. 20. jegyzet, 18. 56. jegyzet, 25. 183. jegyzet.

¹³ Szádeczky Lajos: *Báthory István titkos tervéről a magyar királyságot és az erdélyi fejedelemséget illetően*. Századok, 16. évf. (1882) 497–498. Utal e tanulmányra Sinkovics István, Magyarország története tíz kötetben, III/1–2. *Magyarország története 1526–1686*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1789. (bibliográfia); Horn Ildikó: *Báthory András*. Budapest, 2002. 251.

különnyomat formájában is megjelent.¹⁴ E nagy tanulmányával Szádeczky Lajos maradt a magántanári és doktori értekezése témájául szolgáló 15 éves vagy hosszú háború Erdélyországában, csak ezúttal nem a havasalföldi vajda, hanem a stájer hercegkisasszony szerepét vizsgálta. Szádeczky művében jelentős mértékben épített nemcsak a magyar (elsősorban Szilágyi Sándor), de a kortárs osztrák történészek kurrens munkáira is.¹⁵ Emellett használta a kortárs, 16. századi magyar történetírók (Istvánffy, Szamosközy stb.) műveit, és bőségesen utalt a bécsi levéltárak ekkor még jórészt kiadatlan, saját maga által gyűjtött anyagaira (főleg Krisztierna édesanyja, Mária főhercegnő levelezésére). A korszak levéltári hivatkozási, jegyzetelési szokásai teljesen mások voltak, mint manapság, így Szádeczky a levéltár és a fond (pl. Hungarica) megjelölését adta meg, emellett a levél írójának és címzettjének a nevét, a levélírás helyét és a keltezt. Szádeczky a források alapján bemutatta Mária Krisztierna életének fontosabb eseményeit, erdélyi szereplését, majd röviden tárgyalta visszavonulását, kolostori életét. A szerző elítélte a kiszámíthatatlan Báthory Zsigmondot, szimpátiája teljes mértékben a szerencsétlen sorsú osztrák főhercegnőé, akiről munkája bevezetőjében úgy vélekedett, hogy sorsa „igazán szánalomra méltó, mert önhibáján kívül jutott olyan keserves viszonyok közé, melyekből kibontakoznia nem állott hatalmában”.¹⁶ A munka végén szomorú konklúziót vont le: Mária Krisztierna „egész élete szenvedés és martyromság vala. Az az egy vigasza sem volt meg, hogy az a politika, melynek őt feláldozták, diadalra jutott volna Erdélyben.”¹⁷ A fiatal szerző munkájának stílusára a romantika nyomta rá bélyegét; nemcsak jelzőkben, szóképekben gazdag, de gyakran él a kérdés, a felkiáltás stíluseszközeivel. Szádeczky Lajos munkája nemcsak forrásokon nyugvó tudományos értekezés, hanem színes, eleven prózai alkotás is. Szádeczky e művét a későbbi történetírás is idézte, jóllehet nem került az érdeklődés homlokterébe.¹⁸ Jellemző módon Szekfű Gyula egyáltalán nem utalt erre a feldolgozásra, hanem sommásan megállapította, hogy „sem Báthory Zsigmondnak, sem feleségének, Mária Krisztinának nincs megfelelő életrajza, mely történetükben a lelki tényezőket is lemérné”.¹⁹ Igaz, a szellemtörténeti iskola legjelesebb magyar képviselője szempontjából Szádeczky Lajos pozitivistának és romantikusnak is tekinthető feldolgozása aligha számíthatott elismerésre.

Szádeczky 1884-től írt tanulmányai jelzik, hogy érdeklődése egy kissé korábbi időszak felé fordult, újra Báthory István alakja kezdte el foglalkoztatni, ezen belül is főként lengyel királyként vizsgálta a 16. század egyik legkiemelkedőbb magyar/erdélyi politikusát. Közölte Báthory István 1581 nyarán IV. (Rettegett) Ivánhoz latinul és oroszul írt emlékirata fontosabb részeinek fordítását, amelynek egykorú másolatát a bécsi titkos levéltárban a

¹⁴ Szádeczky Lajos: *Báthory Zsigmondné 1574–1621*. Századok, 17. évf. (1883) 50–58., 129–143., 256–274.; Szádeczky Lajos: *Báthory Zsigmondné Mária Krisztierna*. Budapest, 1883.

¹⁵ Például egy évvel műve előtt jelent meg egy Mária Krisztierna-monográfia. Reissenberger, Karl: *Prinzessin Maria Christierna*. Graz, 1882.

¹⁶ Szádeczky: *Báthory Zsigmondné*, 50.

¹⁷ Uo. 274.

¹⁸ Acsády Ignác hivatkozott Mária Krisztierna életrajzára egy jegyzetben *A Magyar Nemzet Története*. 5. köt. Budapest, 1897. 538. 2. jegyzet („életrajzát megírta Szádeczky Lajos”); a későbbiekben Benda Kálmán: *Erdély végzetes asszonya. Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztierna*. Budapest, é. n. (1986) 80. (bibliográfia); Szilas László: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. Budapest, 2001. 150. (bibliográfia)

¹⁹ Szekfű – Hóman: *Magyar történet*, 6. kötet. 431.

Polonica fondban találta meg.²⁰ István király válaszlevelében önérzetesen utasította vissza ellenfele vádjait, büszkén vállalta nem királyi származását, és végezetül párviadalra hívta ki ellenfelét. Szádeczky értékes dokumentuma pontos helyét nem közli, és nem az egész memorandumot teszi közé *in extenso*, csak az általa kiválasztott, szelektált részleteit.

A Báthory-kutatás következő, a forrásközléshez kapcsolódó etapja a *Századok* 1885. évi számában közzétett tanulmánya, amelyben a pápa békeközvetítéséről számolt be a lengyel király és az orosz cár között.²¹ Ismertette Antonio Possevino pápai legátus békeközvetítő misszióját, amelynek során a követ 1581-ben tárgyalta Báthory István lengyel királlyal és IV. Iván orosz cárral. Ezúttal Szádeczky nem saját levéltári kutatásainak eredményeit mutatta be, hanem Paulo Pierling forráskiadásai alapján elemezte a pápai békeközvetítést, amelynek segítségével 1582 elején lezárult a három évig tartó, Báthory István sikerét hozó livóniai háború.

1886-ban több fontos munkája is napvilágot látott. Egyik tanulmánya szorososan kapcsolódott Báthory-kutatásaihoz, amelynek aktualitást adott az a tény, hogy ebben az évben volt Báthory István halálának 300. évfordulója. Szádeczky Lajos ez alkalommal egy addig ismeretlen, Báthory-párti összeesküvés szerveződését, majd elhalását mutatta be kiadatlan bécsi levéltári iratok (főleg a Hungarica fondja) alapján. Előzményként utalt a nemrégben csírájában elfojtott, igazában ki sem bontakozott Dobó–Balassa-összeesküvésre, néhány nemes átpártolására Báthoryhoz, valamint a Magyar Királyságban folyó zsoldostoborzásokra. Az összeesküvésről Rueber kassai főkapitány tudósította Miksa császárt-királyt, több magyarországi főúr (Forgách Simon, Dobó Ferenc és anyja, a Báthoryak, a Homonnaiak stb.) is részese volt a németellenes *conspiratió*nak, amelynek célja Magyarország megszabadítása volt a németektől, és a nemzeti királyság megvalósítása. E tervezetéseknél, szervezkedéseknek vetett véget Báthory István azzal, hogy a lengyel trónt választotta.²² Másik, rövidebb írása rendkívül érdekes pályát bejáró Haller Gáborhoz kapcsolódik, akinek református hitre való áttérését és külföldi peregrinációját, tanulmányútját vizsgálta Szádeczky egy 1633. évi levéltári irat kapcsán, amelyben I. Rákóczi György fejedelem további támogatásáról biztosítja az ifjú Hallert, 300 tallért is küld neki költségeire, egy feltételt szigorúan megszabva, maradjon állhatatos református hitében.²³ Ugyanebben az évben látott napvilágot a gróf Haller család története, amely nemcsak a 17. századi erdélyi Hallereket mutatja be, ezért csak részben tartozik jelen áttekintéshez.²⁴

A következő év igen gazdag termést hozott a szorgos kutató számára. Először egy olyan munkájáról tennék említést, amely erre a korszakra igen jellemző volt, és magyarázza azt a rendkívüli alkotókedvet, amely a korszak oly sok történészét jellemzi. Ezek a magánlevéltárak említett megnyitásához, a levéltári iratok begyűjtéséhez kapcsolódnak. Mint a Magyar Történelmi Társulat tagja, Szádeczky is többször kapott megbízatást ún. kalászatra, levéltári kutatásra. A *Századok* 1887. évi számában például a Forgách család Abaúj-Szabolcs-

²⁰ Dr. Szádeczky Lajos: *Báthory István emlékirata a muszka czárhoz 1581-ben*. Századok, 18. évf. (1884) 511–517.

²¹ Dr. Szádeczky Lajos: *A pápa békeközvetítése Báthory és az orosz cár között*. Századok, 19. évf. (1885) 289–305.

²² Szádeczky Lajos: *Báthory István és egy magyarországi összeesküvés – Báthory István halála 300-ik évfordulója alkalmával*. Századok, 20. évf. (1886) 851–866.

²³ Szádeczky Lajos: *Haller Gábor történetéhez (1633)*. Századok, 20. évf. (1886) 523–528.

²⁴ Szádeczky Lajos: *A gróf Haller család története*. Budapest, 1887.

megyei ágának kemenczei és csákányi levéltárát tekintette át április 14–17. között, és négy-napos intenzív kutatásának eredményeiről számol be. Ebben középkori okleveleket is megemlít, de az anyag nagyobbik és jelentősebb része, amelyről tömören, néha regesztaszerűen beszámol, az a 16–17. század.²⁵ Ahogy ő említette, „vérmes reményeket nem fűztem e tarlózáshoz, annál kellemesebben győződtem meg, hogy nem eredménytelenül fáradtam”.²⁶ A levéltári iratok között szerepelt például Forgách Imre naplója, az 1606. májusi kassai gyűlés végzése, Zrínyi Ilona két levele, Buda 1684-es ostromának naplója stb. Nyilvánvalóan korántsem mindegyik irat köztörténeti jelentőségű, mégis a kutatás izgalmát, fontosságát átérzhetjük e kutatási beszámolóban, és kicsit irigyelhetjük a kor kutatóit, akik e tudós búvárlataik alkalmával számos érdekes, addig nem ismert iratra bukkanhattak, megoszthatták azt tudós társaikkal és a szorgos kutatómunka forráspublikációik, tanulmányaik, könyveik alapját képezte.

1887-ben jelentette meg Szádeczky Lajos egy érdekes 16. századi politikus életrajzát. Kornyáti Békés (mai névváltozatban: Bekes) Gáspár János Zsigmond fejedelem nagyhatalmú tanácsura volt, aki ura nevében megkötötte az 1570. évi speyeri szerződést, majd távollétében ellenfelét, Báthory Istvánt választották meg az erdélyi rendek fejedelemmé. Bekes továbbra is aspirált az erdélyi trónra, de 1575. július 9-én Kerelőszentpálnál alulmaradt István fejedelemmel szemben. Bekes Gáspár történetének érdekessége, hogy elmene-külése után a lengyel királlyá választott Báthory István kegyelmét elnyerte, szolgálatába állt, részt vett livóniai háborújában, és ennek folyamán halt meg. Szádeczky életrajzában levéltári adatokkal is alátámasztott, plasztikus képet ad a 16. századi erdélyi történelem egyik jelentős, bár ellentmondásos személyiségéről, aki ugyan rendkívül ambiciózus volt, de végül is fel tudta adni vágyálmait, s vetélytársa szolgálatába szegődve újból politikai és katonai szerepet tudott betölteni.²⁷ Szádeczky e monográfiája olyan hiánypótló mű, amely máig megkerülhetetlen, hiszen azóta sem foglalkoztak érdemben Bekes Gáspár személyével. Kétségtelen persze, hogy Szádeczkyt Báthory István miatt foglalkoztatta az ellenfél szerepe, egyénisége, de mindenképpen fontos és gyakran idézett munka született e kutatás eredményeképpen.²⁸

A másik fontos és terebélyes könyv szintén 1887-ben látott napvilágot, öt éves anyaggyűjtés után, és Báthory István lengyel királlyá választásának történetét dolgozta fel.²⁹ A mű bevezetőjében Szádeczky Lajos hangsúlyozza, hogy sem a magyar, sem pedig a lengyel történetírás nem foglalkozott érdemben Báthory István lengyel királyságával, uralkodásával. Szádeczky két részre osztotta a tervezett kutatását: az egyik Báthory István királlyá választása, a másik pedig uralkodásának története. Az Akadémia Történelmi Bizottsága 1885-ben úgy döntött, hogy a következő évben, a nagy uralkodó halálának 300. évfordulóján kiadja Szádeczky munkáját, és a szerző rá jellemző szerénységgel írta, hogy „e megtisz-

²⁵ Szádeczky Lajos: *Jelentés a gróf Forgách család levéltáráról (Alsó-Kemenczén és Csákányban.)*. Századok, 21. évf. (1887) 560–572.

²⁶ Uo.

²⁷ Szádeczky Lajos: *Kornyáti Békés Gáspár életrajza*. Budapest, 1887.

²⁸ „Életrajzát megírta Szádeczky Lajos (Tört. Életr. 1887)” vö. Acsády Ignác (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. 5. kötet, 410. 1. jegyzet. „Báthory Istvánról modern életrajzzal még adós történetírásunk,” vö. Szádeczky: *Kornyáti Békés Gáspár.*; Szekfü – Hóman: *Magyar történet*, 4. kötet. 429; *Magyarország története*, III/2. kötet. 1790. (bibliográfia).

²⁹ Szádeczky Lajos: *Báthory István lengyel királlyá választása*. Budapest, 1887.

telő megbízatásnak köszöni szerény munkám megjelenését”.³⁰ A szerény munka a Szádeczkyra és a korszakra is jellemző módon tartalmazza nemcsak az alaposan lábjegyzetelt, több mint 300 oldalas művet, hanem egy 69 magyar és latin nyelvű dokumentumból álló, 140 oldalas okmánytárat, pontos név- és tárgymutatót, így az összerjedelem közel 500 oldalt ölel fel. Az okmánytárat közösen készítette Szádeczky Lajos a lengyel Ignacy Polkowskival (1833–1883), továbbá felhasználhatta Károlyi Árpád gazdag gyűjteményét, aki maga is tervezte e téma feldolgozását, de erről lemondott. Ez a rendkívül részletes, elsősorban diplomáciai és politikatörténeti feldolgozás mindössze két év történéseit öleli fel, az ún. lengyel interregnumét 1574 és 1576 között, illetve Báthory István megválasztását. Szádeczky az első fejezetekben bemutatta Lengyelország földrajzi, politikai és társadalmi viszonyait, majd részletesen vizsgálta (Habsburg) II. Miksa és Báthory küzdelmét a trónért, támogatóik szerepét, a diplomáciai és politikai eseményeket. Szádeczky Lajos elemzése mindenkor a forrásokra épül, szemléletes, megelevenítő erejű. Stílusa sodró lendületű, színes, eleven, sok szóképpel, jelzővel dolgozik. Szádeczky ügyesen választja ki forrásaiból a szemléletes kifejezéseket, amelyet két példával illusztrálok. Miksa császár követe és párthíve, Dudith András így fakadt ki, mikor ura megválasztásáért cserébe pénzt követeltek tőle a lengyel előkelők: „mindenünnen rá rohannak, mint a háрпиák, mint bagolyra a madarak, és szemtelenül parancsolva követelnek pénzt”. A későbbiekben pedig így fejezi ki a szerző forrása alapján azt, ahogy a császári párt fölé kerekedik a Báthory-párt: „Dudith éhes madarai sem röpkedtek többé az éjjeli bagoly körül, a mint kelet felől feltűnt a királyi nap.”³¹ A Báthory-párt németellenes propagandáját pedig egy korabeli forrásban fellelt lengyel mondással világítja meg: „a német még a székről sem esik le hiába”.³² Szádeczky Lajos veretes szavakkal méltatja a magyar és a lengyel történelem közös alakját, legkedvesebb történelmi személyiségét, akinek több munkáját is szentelte pályafutása során, köztük ezt is, amelyet egyik legjelentősebb művének tekinthetünk. Szádeczky így vallott előszavában könyve főszereplőjéről: „az erélyes szavak embere – egy országnak lón újjá-teremtője. Uralkodását Lengyelország »aranykorának« nevezik. Méltán sirathatta hű lengyel népe tíz évi rövid uralkodása után váratlanul jött kora halálát... Méltán sóhajt vissza hálás nemzete most is – halála 300-ik évfordulójakor – uralkodása dicső korára, ama viharos háromszáz év után, mely annyi megpróbáltatást és nemzeti gyászt hozott a sors csapásai által sújtott szerencsétlen országra. És mi magyarok – büszkén vallhatjuk őt magunkénak az idegen trón magaslatán is, a honnan annyi dicsőséget árasztott a magyar és lengyel névre egyaránt.”³³ Szádeczky Lajos e kiváló munkája ismert volt kortársai előtt, később a lengyel–magyar kapcsolattörténetet érintő munkák inkább tanítványa, Veress Endre Báthoryval kapcsolatos műveire vagy más, az 1930-as években megjelent monográfiákra (Buday Endre, Lukinich Imre) hivatkoztak.³⁴ Véleményem szerint méltatlan e feledés

³⁰ Uo. IV. (Előszó)

³¹ Uo. 290., 293.

³² Uo. 291.

³³ Uo. 312.

³⁴ „Életrajzát megírta Szádeczky Lajos (Tört. életr. 1887)”, vö. Acsády: *A Magyar Nemzet Története*, V. 410. 1. lábjegyzet. Feltűnő, hogy Szekfű Gyula egyáltalán nem említi e művet, Szádeczkytól csak a Békés Gáspár-monográfiát használta. Báthoryt érintve Veress Endre vonatkozó munkáira hivatkozott, ld. Hóman – Szekfű: *Magyar történet*, IV. Budapest, 1935². 429–430. (bibliográfia) Hasonlóképpen nem idézi Barta Gábor sem, vö. *Erdély három kötetben*. I. kötet. *A kezdetektől 1606-ig*. Mak-

e munka esetében, hiszen Szádeczky Lajos a legjobb erőnyeit vonultatja fel a hagyományos, pozitivistá történetírásnak; forrásokon alapul, kiváló stílusban megírt, élvezetes, alapos elemzés. Talán csak egy racionális magyarázata lehet a későbbi relatív mellőzöttségnek, hogy a szerző Báthory életének és lengyelországi uralkodásának csak egy rövid időszakát dolgozta fel, míg a későbbi monográfiák teljes összképre törekedtek, még akkor is, ha ezek sem tekinthetők teljes szintézisnek. Ezekkel szemben Szádeczky néhány évre szorított műve a tárgyalt téma sokkal alaposabb analizésének tekinthető. Kijelenthető, hogy Báthory Istvánt illetően ma sem állunk sokkal jobban, mint Szádeczky Lajos korában.

Szádeczky egy évvel később, 1888-ban Báthory István livóniai háborúját bemutató tanulmány sorozatot jelentetett meg az akkor induló *Hadtörténelmi Közlemények* folyóirat első évfolyamában. Ez a terjedelmes négy közlemény az eddig leginkább politikátörténeti munkákat publikáló Szádeczkyt új oldaláról mutatja be, amelyben a fő téma a lengyel–orosz rivalizálás.³⁵

Ugyanebben az évben Szádeczky még egy másik jelentős munkát publikált egy valamivel korábbi, kevésbé feldolgozott korszakról, Izabella királyné és János Zsigmond lengyelországi emigrációjáról (1552–1556).³⁶ A szerző e művében többek között azt vizsgálta, hogy az Erdélyről lemondó Izabella királyné és János Zsigmond hol éltek, I. Ferdinánd magyar király mennyire teljesítette a lemondásért járó kárpótlási feltételeket, milyen tárgyalásokat folytattak, milyen mozgalmak indultak érdekében, és hogyan tértek vissza Erdélybe. Szádeczky megállapítja, hogy a királyné és fia egy ideig Kassán tartózkodott. Innen 1552 júniusában nem a nekik átengedett Oppeln és Ratibor hercegségekbe vonultak, ahol egy percig sem voltak emigrációjuk során, hanem Lengyelországba mentek, ahol Izabella édesanyja, Bona királyné közelében laktak Varsóban, majd innen a határhoz közelebb költöztek. Egy ideig, 1552-ben még teljesítette Ferdinánd az átadási szerződésben kikötött pénzbeli feltételeket, de 1553-ban nehézségei támadtak, és az Izabellának megígért 100 000 Ft-ot nem küldték, kamatait és a hercegségek pótlékait sem, ráadásul a két szegény sziléziai hercegségből befolyt jövedelem sem volt annyi, amennyit a szerződés megkötésekor feltételeztek. 1553-ban Erdély katonai parancsnoka, Giovanni Battista Castaldo (1493–1563) távozott Erdélyből, helyébe I. Ferdinánd két vajdát nevezett ki, Kendy Ferencet és Dobó Istvánt. A Porta nem fogadta el I. Ferdinánd erdélyi uralmát, az erdélyiek elégedetlenkedtek, sőt Petrovics Péter már 1553-ban fegyveres mozgalmat kezdeményezett. E folyamat végül oda vezetett, hogy Ferdinánd erdélyi uralma tarthatatlanná vált, a Porta támadással fenyegetett, így az erdélyiek visszahívták Izabellát és János Zsigmondot, akik 1556 októberében tértek vissza Erdélybe, ahol ünnepélyes fogadtatásban részesültek. Szádeczky Lajos levéltári források alapján alaposan elemzi a politikai és diplomáciai eseményeket. Stílusa szemléletes, eleven és élvezetes. Ferdinánd és a Habsburgok lassú reakcióival kap-

---

kai László – Mócsy András (szerk.), Budapest, 1988.³ 609. (bibliográfia); említi Sinkovics István: *Magyarország története*. III/2. 1789. (bibliográfia); említi Nagy László: *Báthory István emlékezete*. Budapest, é. n. 319. (jegyzetek); Horn Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága*. Budapest, 2007. 184.

³⁵ Szádeczky Lajos: *Báthory István hadjáratai az oroszok ellen*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. évf. (1888) 32–46., 224–245., 408–415., 538–548. Megjegyzendő, hogy élete vége felé egy tanulmány erejéig még visszatért e korszak hadtörténetéhez, vö. *Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i orosz háborúban*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 32. évf. (1931) 1–30.

³⁶ Szádeczky Lajos: *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552–1556-ban*. Budapest, 1888.

csolatos megállapítása figyelemre érdemes, amely a szerző világlátására is fényt vet, miszerint az osztrákok „rendesen megkésnek egy évvel, egy hadsereggel s egy eszmével”.³⁷ Erdély anyaországtól való 1556. évi különválását úgy értékeli summázatában, hogy „nem Izabella, nem János Zsigmond érdeme, nem is Ferdinánd király mulasztásainak és szerződésszegésének volt ez következménye: hatalmasabb tényezőkben, a történelem kérlelhetetlen logikájának, a magyar nemzet geniusának s önfenntartási ösztönének ellenállhatatlan erejében kell keresnünk az okokat, melyek az erdélyi fejedelemséget annyi megpróbáltatás után ismételve megalkoták s másfél század zivatarai között ezután is fentarták – védbástyául és menedékhelyéül a magyarság két oldalról veszélyeztetett politikai szabadságának és nemzeti önállóságának”.³⁸ Szádeczky összegzése mutatja romantikus hazafiságát, elkötelezett magyarságát, ugyanakkor transzszilvánus szemléletét is, amely Erdélyben, az Erdélyi Fejedelemségben látta a magyarság megmaradásának szinte egyedüli zálogát, biztosítékát. Szádeczky e munkája hiánypótló volt saját korában, és az is maradt mindmáig, ezért a későbbi kutatás is okkal hivatkozott rá.³⁹

Szádeczky Lajos szorgalmának, az 1880-as években kifejtett aktív kutatói munkásságának és ennek korabeli elismerésének egyértelmű bizonyítéka az, hogy 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották mindössze 30 évesen. Székfoglaló értekezése a céhek történetéről szólt. E nagyszabású munka magában foglalta a magyarországi céhek középkori és újkori történetét. Ez a társadalomtörténeti téma újszerű volt az eddigi politikatörténeti jellegű írások mellett, mely még ebben az évben könyv formájában is megjelent.⁴⁰

A következő évben, 1890-ben Szádeczky Lajos egy rövid tanulmányt publikált a *Századokban* Báthory Zsigmondné Mária Krisztierna hitbéréről.⁴¹ E tanulmány voltaképpen kiegészítése a már említett 1883-as munkájának. A főhercegnőnek évi 15 ezer forint évdíjat ígértek, de ebből csak egyszer kapott meg 10 ezer forintot 1618-ban. II. Ferdinánd felszólította az erdélyi rendeket, hogy teljesítsék nővére kérését, és fizessék ki az időközben tetemes összegre, 264 ezer forintra felszaporodott adósságot. Szádeczky e tanulmányában közölte az erdélyi rendek válaszát, amelyben azok hivatkoztak arra, hogy e tartozást lehetett volna már rendezni Báthory Zsigmond terhére, akinek viszont a császár tartozott. Hivatkoztak továbbá a rendek arra is, hogy az elmúlt háborúban Erdély „emberekben és vagyonban megfogyatkozott”, és a török adót is alig lehet behajtani. Ezért kérték az uralkodót, bírja rá

³⁷ Uo. 88. 1. jegyzet.

³⁸ Uo. 96.

³⁹ „ottani időzéséről s tevékenységéről lásd Szádeczky Lajos, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552–1556.” Ld. Acsády: *A Magyar Nemzet Története*, V. 333. 1. lábjegyzet. Sajátos, hogy Szekfű Gyula e munkája helyett Veress Endre Izabella királynéről írott művét említi, azt is idealizálónak tartja, vö. *Magyar Történet*, IV. 429.; utal rá Sinkovics István: *Magyarország története*, III/2. 1766. (bibliográfia); Barta Gábor: *Erdély története*, I. 603. (bibliográfia)

⁴⁰ Szádeczky Lajos: *A céhek történetéről Magyarországon. Székfoglaló értekezés*. Budapest, 1889. Az SZTE Klebelsberg Könyvtárában levő példány érdekessége, hogy Márki Sándornak, „kedves úti- és bajtársának” ajánlotta Szádeczky aláírással.

⁴¹ Szádeczky Lajos: *Báthory Zsigmondné hitbére az 1619-iki erdélyi országgyűlés előtt*. Századok, 24. évf. (1890) 231–234.

a főhercegnőt, elégedjen meg az elvitt javakkal és a Báthory Zsigmondot megillető adósságokból elégítsék ki.⁴²

1891-ben Szádeczky a Báthoryak híres humanista politikusáról, Kovacsóczy Farkasról publikált egy életrajzot.⁴³ Mint ismeretes, Kovacsóczy tagja volt Báthory István lengyel kancelláriájának, majd a lengyel király jóváhagyásával egyik tagja volt annak a triumvirátusnak, akik a gyermek Báthory Zsigmond helyett irányították az Erdélyi Fejedelemséget 1583 és 1585 között. Kovacsóczy Farkas kancellárként ahhoz a csoporthoz tartozott, amely Báthory Boldizsár és Kendy Sándor vezetésével ellenezte, hogy Erdély 1594-ben a Porta ellen forduljon. Báthory Zsigmond kegyetlenül leszámolt e csoporttal, kivégeztette Kovacsóczyt is. E nagy formátumú politikus életéről ad összefoglalást a források alapján Szádeczky Lajos. E munkáját a későbbi történeti kutatás is számon tartotta.⁴⁴ A későbbiekben, a *Történelmi Tár* 1892/93-as számában Szádeczky közzétette Kovacsóczy válogatott levelezését (1577–1594) is, ami különnyomat formájában is megjelent.⁴⁵ Ez a levelezés 24 magyar és latin nyelvű dokumentumot tartalmaz, amelyek megvilágítják Kovacsóczy gondolkodását, politikai szerepét és a korszakot is. A forráskiadvány ismertetője „az ifjú magyar történetírók egyik legszorgalmasabb és ismert nevű” tagjaként aposztrofálta az ekkor krisztusi korban levő, 33 éves történészt. A munkáról úgy vélekedett, hogy Kovacsóczy „magas állásánál s ebből folyó összeköttetéseinél és egyéniségének sokoldalúságánál fogva, az ő életére vonatkozó adatok korának két országra szóló politikai és tudományos viszonyaira is kiválóan érdekesek.”⁴⁶ Kovacsóczy alakja újra a Báthoryak korához és a 15 éves háborúhoz kapcsolta Szádeczky Lajos kutatásait.

Még 1892-höz kapcsolódóan meg kell említeni a 16. század híres és vitatott forrásértékű emlékiratíróját, Szerémi Györgyöt, akiről Szádeczky két forráskritikai munkája is megjelent ebben az évben.⁴⁷ Az első munkában Szerémi életével, művének ismertetésével és kritikájával foglalkozott. A másodikban a Wenzel Gusztáv által 1857-ben kiadott szöveget vetette össze az eredeti kézirattal, a bécsi kódexszel és a kritikai szempontok alapján közölte javításait. Külön érdekesség, amire Szádeczky utal, hogy tanulmányának megjelenését röviddel megelőzően látott napvilágot Erdélyi László munkája Szerémiről, amelyet „az eddigieknél nagyobb és jobb munkának” minősít.⁴⁸ Szádeczky értékelése szerint Szerémi „legnagyobb előnye a naiv őszinteség, a szókimondás, s a közvélemény visszatükrözése s a szemmel látott dolgok külső nyilvánulásának, sokszor igen élénk képek élénk varázsolása. Legnagyobb hibája, hogy nincs kritikája, mellyel a valódi históriát a mendemondáktól meg tudná különböztetni.”⁴⁹ A két kútfőkritikai tanulmányt elismeréssel fogadta a történész szakma, a

⁴² Uo. 231–234.

⁴³ Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas*. Budapest, 1891.

⁴⁴ Említi Szekfű Gyula: *Magyar történet*, IV. 430 (bibliográfia); „Báthori Zsigmond uralkodásának kezdeteiről” címmel utal rá Barta Gábor: *Erdély története*, I. 609. (bibliográfia); vö. még Horn: *Báthory András*, 248.

⁴⁵ Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas, a Báthoryak kancellárja levelezése 1577–1594*. Budapest, 1893.

⁴⁶ Az ismertetésre ld. a „névtelen” szerző: *Dr. Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas levelezése*. ismeretetés, Századok, 27. évf. (1893) 251.

⁴⁷ Dr. Szádeczky Lajos: *Szerémi György élete és emlékirata*. Budapest, 1892.; uő.: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi kódex alapján*. Budapest, 1892.

⁴⁸ Szádeczky: *Szerémi György élete*, 3.

⁴⁹ Uo. 57.

korabeli ismertetés szerint Szerémi „művének érdem szerént való első kritikáját csak most kaptuk Szádeczkytól”.⁵⁰ Még 1892-ben jelent meg egy összegző szintézise is a Habsburg-dinasztia 16. századi lengyelországi hódító törekvéseiről.⁵¹

Jóllehet elsősorban a politika- és diplomáciatörténet tartozott érdeklődési köréhez, nem maradt ki kutatásából a hadtörténet sem. A következő évben, 1893-ban közzétette az 1600. szeptember 18-i miriszlói csatával kapcsolatos, elsősorban levéltári forrásokon nyugvó kitűnő tanulmányát, amelyben alaposan elemezte Mihály vajda seregének összecsapását az erdélyiek és Basta generális hadával, amely ütközet a havasalföldi vajda vereségével végződött.⁵² Ezt a tanulmányt a későbbiekben is hivatkozta a hadtörténeti kutatás.⁵³ Ugyancsak 1893-ban látott napvilágot a már említett Kovacsóczy-levelezés mellett Szádeczky Lajos egyik legjelentősebb, számomra talán legfontosabb munkája, amely Erdély és Mihály vajda történetét foglalta össze 1595 és 1601 között.⁵⁴ Ahogy arra már utaltam, ez a kötet az 1882-es mű átdolgozott, bővített kiadása, amelyhez a már korábban külön szereplő okmánytárat is mellékelte. Az új kiadás apropóját az adta, hogy Szabó Ferenc plébános igényt mutatott a „Történeti és Néprajzi Könyvtár” című sorozatban való megjelentetésre, amelyet Temesváron adott ki. Szádeczky saját megjegyzése szerint örömet ragadta meg a „kínálkozó alkalmat, hogy eme legelső történeti munkámat (feldolgozást és oklevéltárt most először együtt) egységes kötetben újra kiadjam”. Szádeczky korántsem változtatlan művet publikált, hiszen a kronológiai kereteket bővítette (1595-ig nyúlt vissza a korábbi 1599 helyett), új bevezetést írt Erdély történeti szerepéről, tehát tágabb történelmi hátteret adott, a további fejezeteket átdolgozta, hasonlóképpen az oklevéltárt is bővítette saját újabb kutatásai, valamint tanítványa, Veress Endre neki átengedett okleveleivel. Mindezek azt jelentik, hogy a 15 éves háború erdélyi viszonyait és Vitéz Mihály szerepét illetően ez az új kiadás tekintendő mérvadónak. E nagyszabású munka 270 oldalas feldolgozást és 324 oldalas oklevéltárt tartalmaz. Ebben 197 latin, német és magyar nyelvű iratot, oklevelet és 290 oklevélkivonatot találunk. Jóllehet maga a levéltári dokumentumokra épülő feldolgozás is igen becses, kétségtelen, hogy az oklevéltár máig nélkülözhetetlen iratkiadást jelent e korszak vonatkozásában. Az oklevéltár oklevelei egyébként 1596-tól kezdődnek, és zömében 1598-1600 közötti iratokat tartalmaznak, míg az oklevélkivonatok 1599 és 1601 közötti regeszták. Szólnunk kell arról is, hogy az új kiadás lehetőségein kívül milyen szempont motiválta Szádeczkyt. Maga említi a kötet előszavában, hogy „a román nemzeti aspirációk az ő Vitéz Mihály vajdájok alakját, történeti szereplését mostanában állandóan napirenden tartják, előszeretettel emlegetik s a történeti igazság rovására, kedvezően, hamis világításban tüntetik fel s benne az ő újabb-keletű nemzetiségi ábrándjaik mintegy legelső történeti képviselőjét szeretik látni s dicsőíteni”. Szádeczky hangsúlyozza, hogy „Mihály vajda erdélyi szereplésének hű és igaz rajzából tehát nem csekély történeti és politikai tanulságot meríthe-

⁵⁰ Századok, 26. évf. (1892) 693–694. (–I – R)

⁵¹ Szádeczky Lajos: *A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században*. Budapest, 1892.; utal e munkára Horn: *Báthory András*, 251.

⁵² Szádeczky Lajos: *A miriszlói ütközet, az erdélyiek, Basta és Mihály vajda között*. Hadtörténelmi Közlemények, 6. évf. (1893) 425–455.

⁵³ Például Acsády: *A Magyar Nemzet Története*, V. 553. 3. lábjegyzet; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 407. 167–169. lábjegyzet, 474. (bibliográfia).

⁵⁴ Szádeczky: *Erdély és Mihály vajda története*.

tünk. S én a hűsre és igazságra törekedtem mindenek felett.”⁵⁵ Szádeczkynek kétségtelenül igaza volt abban, hogy a kialakuló nacionalista, romantikus román történetírás eszményítette Mihály vajdát (pl. Bălcescu),⁵⁶ pozitív vonásait idealizálta, a negatív tulajdonságokról hallgatott. A török uralom alól frissen szabadult, 1878-ban létrejött Románia nacionalizmusa veszélyes volt Magyarországra nézve az erdélyi románok miatt, ezért is lépett fel ez ellen már 1882-es könyvével Szádeczky Lajos. Mika Sándor is hangsúlyozta könyvismertetésében, hogy az oláh történetírók „úgy faragták ki Mihály vajdából az első dákorománt, az első oláh embert, kinek agyában az összes oláh nemzetet magában egyesítő, a Tiszától a Fekete tengerig terjedő oláh nemzeti birodalom eszméje megfogalmazott s annak megvalósítására törekedett”.⁵⁷ Már az 1882-es mű is, de főként annak 1893-as átdolgozott változata kétségtelenül alapmunkának számít a 15 éves háború és Erdély vonatkozásában. A műben Szádeczky a pozitivistá történetírás legjobb hagyományait vonultatta fel, rengeteg primér forrásra építve plasztikusan elevenítette meg a korszakot, a háború eseményeit és szereplőit, köztük a címszereplőt, Mihály vajdát. Basta általi meggyilkolása után röviden összegezte a vajda pályafutását a szerző, vitézségét nem tagadva morális ítéletet mondott felette. Összegzése szerint „pályáját dicsőségesen kezdte. Népe dalban magasztalta és dicsőíti máig is; a törökön vett diadalaiért magasztalva emlegette a keresztény Európa; szerencsekívánatokkal halmozták el királyok, fejedelmek; maga a pápa is dicsérte a kereszténységnek tett jó szolgálatait, s felszólította, legyen katolikussá. De határtalan uralomvágya ferde irányba terelte, Erdélyben országa természetes szövetségét s jóltevőjét támadta meg. Erköléstelen, perfid politikájának a vége bukás s csúfos halál lón. A végezet romjai alá temeté. Orgyilkosság által kezdette erdélyi uralmát: orgyilkos keze által veszett el maga is.”⁵⁸ Szádeczky e munkáját, néha csak az első kiadást idézve, alapvetően pozitívan értékelte a magyar történettudomány.⁵⁹ Mika Sándor idézett reális bírálatában azt említette, hogy „Szádeczky Mihály vajdáról szóló könyve, mint a hozzá csatolt rendkívül becses oklevéltár is bizonyítja, széles levéltári kutatásokon alapuló, nagy elevenséggel írott érdekes és becses mű, melynek megjelenését – habár a szerző nézeteit és következtetéseit minden pontban alá nem írjuk – épen most igen aktuálisnak tartjuk.”⁶⁰ Érdemes megemlíteni, hogy több román történész becsülte Szádeczky munkásságát, köztük a máig legnagyobb hatású román történész, Nicolae Iorga (1871–1940) is nagyra értékelte Szádeczky Lajos forráskiadási tevékenységét, és srinte a magyar történész „becsületes tanulmányt írt Mihály vajda és Erdély viszonyáról”.⁶¹

⁵⁵ Uo. III–IV. (előszó)

⁵⁶ E művet 1851–52-ben írta, befejezetlenül maradt, 1878-ban adták ki románul, kései magyar fordítására I. Nicolae Bălcescu: *A románok Vitéz Mihály vajda idejében*. Bukarest 1974.² (fordította V. András János)

⁵⁷ Mika Sándor könyvismertetése vö. Századok, 28. évf. (1894) 436–441.

⁵⁸ Szádeczky: *Erdély és Mihály vajda története*, 270.

⁵⁹ Acsády: *A Magyar Nemzet Története*, V. 547. 1. lábjegyzet; az 1882-es művet említette már Szekfű: *Magyar történet*, 431.; Sinkovics: *Magyarország története*, 1790.; „a magyar feldolgozások közül mindmáig Szádeczky Lajos írása, Erdély és Mihály vajda (Temesvár 1893) a legrészletesebb és leghasználhatóbb”, vö. Barta: *Erdély története*, 610 (bibliográfia); ld. még Tóth: *A mezőkeresztési csata*, 2000, 474 (bibliográfia), s sok helyen a jegyzetekben.

⁶⁰ Mika Sándor könyvismertetése, 437.

⁶¹ Erre lásd Demény Lajos – Pataki József: *Székely oklevéltár. Új sorozat*. I. Bukarest, 1983. 9. 26. lábjegyzet.

Szádeczky 1894-ben Szerémi kapcsán igen érdekes vitát folytatott a *Századok* hasábjain a pannonhalmi bencés történetíróval, Erdélyi Lászlóval, aki jóval később, 1921 után kollégája lett a szegedi egyetemen. Szádeczky konklúziója az volt, hogy „E. úr hosszú, megtriplázott vitatkozása egy lépéssel sem vitte előbbre az eddig megoldatlan kérdések tisztázását”,⁶² és elvetette Erdélyi feltételezését, hogy Tatai írta volna a „kesergő levelet”.

Szádeczky az 1893-as termékeny év után látszólag kevesebb munkát publikált. Valójában ekkor egy jó ideig a mesterétől, Szabó Károlytól annak halála miatt megörökölt *Székely oklevéltár* kötötte le legtöbb energiáját. Az oklevéltár Szabó Károly által összegyűjtött IV. kötetét 1895-ben adta ki, ezt követte az 1896-ban már általa gyűjtött V. kötet, majd 1897-ben a VI. kötet,⁶³ illetőleg 1898-ban az utolsó, a VII. kötet. E forráskiadások az életmű legértékesebb részéhez tartoznak.

A *Székely oklevéltár* utolsó kötetének kiadásakor újabb nagyszabású munkát adott közre Szádeczky Lajos, jelezvén, hogy a forráskiadás után újból a feldolgozás műfajához tért vissza. Thököly Imre erdélyi fejedelemségéről publikált nagyszabású tanulmányt, amely öt részben jelent meg először a *Századok*ban, majd pedig önálló könyv alakban, különlenyomatként is ugyanebben az évben.⁶⁴ A közel 90 oldalas tanulmány máig egyedülálló részletességgel tárgyalja Thököly Imre rövid, „pütkösi királyságának,” erdélyi fejedelemségének történetét, amely 1690-ben alig egy hónapig tartott, utána Badeni Lajos császári fővezér kiszorította Erdélyből a kuruc vezetőt. Szádeczky részletesen vizsgálja a Thököly Erdélybe való benyomulásakor vívott győztes zernyesti csatát, Thököly erdélyi megválasztását és a szeptemberi országgyűlést, majd a császári csapatokkal vívott küzdelmét, illetve későbbi harcait 1690 után, török szövetségben.⁶⁵ Szádeczky ezúttal korabeli híradásokra, naplókra, történetírókra alapozza munkáját, levéltári forrásokat kevésbé találunk. Mindazonáltal értékes alkotás, amely mindmáig használható elemzését nyújtja Thököly 1685 utáni politikájának, harcainak.

Szádeczky Lajos 1882 és 1898 között elsősorban a 16–17. századi magyar–erdélyi történelmet kutatta. E 16 évben számos értékes könyvet, monográfiát és tanulmányt tett közzé. Ezután inkább a későbbi, 18. századi történelem felé fordult, és csak egy-egy munkában tért vissza e korábbi korszakra, amelynek kiemelkedő kutatója volt. Egy későbbi művét emelném csak itt ki, 1915-ben tette közzé Bethlen Gábor leveleit Illésházy Gáspárhoz (1619–1629),⁶⁶ amelyben 106 Bethlen Gábor-levelet közölt, amelyek fontos és értékes részét képezik Bethlen Gábor levelezésének.

⁶² Dr. Erdélyi László: *Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről; Szádeczky Lajos válasza erre*. Századok, 28. évf. (1894) 62–73.

⁶³ Vö. az V. kötet ismertetését, Századok, 30. évf. (1896) 244–246. (Márki Sándor) és a VI. kötet ismertetését, Uo. 31. évf. (1897) 825–834. (K. L. = Kropf Lajos? – feltevésem szerint T. S. L.)

⁶⁴ Szádeczky Lajos: *Thököly erdélyi fejedelemsége*. Századok, 32. évf. (1898) 230–247., 328–339., 420–433., 499–509., 621–631., 695–715.; uő: *Thököly erdélyi fejedelemsége. Különlenyomat a Századok 1898-as évfolyamából*. Budapest, 1893.

⁶⁵ Szádeczkyval szemben más véleményt fogalmaz meg Szalay Béla: *Thököly havasi útja*. Hadtörténelmi Közlemények, 11. évf. (1910) 125–164. A témáról szóló legújabb eredményekre ld. Papp Sándor: *Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta*. In: Az üstökös kegyeltje. Gróf Késmárki Thököly Imre. (szerk.: Gebei Sándor) Hajdúszoboszló, 2010. 191–208.

⁶⁶ Dr. Szádeczky K. Lajos: *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*. Budapest, 1915.

Szádeczky Lajos munkásságában különösen forráspublikációi és forráspublikációval összekapcsolt feldolgozásai tekinthetők értékes alkotásoknak, amelyek közül kiemelhetjük a Báthory István megválasztásáról, valamint Erdély és Mihály vajda történetéről szóló terjedelmes könyveit, továbbá *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban* című munkáját. Idesorolhatjuk életrajzait Bekes Gáspárról és Kovacsóczy Farkasról, végezetül Mária Krisztiánáról vagy Thököly Imre erdélyi fejedelemségéről szóló nagy tanulmányait is. Szádeczky Lajos nem volt újító történész, de szorgalmas, munkás életével a magyar történettudomány fejlődéséhez járult hozzá, és annak kiemelkedő, főleg halála után azonban méltatlanul mellőzött, kevésbé számon tartott alakját láthatjuk benne. Igazi, lelkes hazafiként műveivel is szolgálta szűkebb pátriáját, Erdélyországot és szeretett hazáját, Magyarországot.

Summary

The Research Work of Lajos Szádeczky-Kardoss on the Ottoman Age of Hungary

Lajos Szádeczky Kardoss (1859–1935) being an eminent scholar published a lot of books and studies, predominantly from the Transylvanian and Hungarian history of the 16–17th centuries. He became a professor at the University of Budapest and later at the universities of Kolozsvár and Szeged. His style can be characterized as a vivid, picturesque and Romantic description of the events. However, he can be considered a positivist historian basing his statements ever on archival sources, which he often added as an appendix to his monographs. He published most of his studies between 1882 and 1898 on the Ottoman era of Hungary. His most outstanding volumes were written about the age of Michael voivode (The history of Transylvania and Michael, 1882-1883; republished in 1893) and about the Transylvanian and Polish ruler, Stephen Báthory (The Election of Stephen Báthory as a Polish King, 1887). He also published smaller monographies about other historical personalities (Gáspár Bekes; Farkas Kovacsóczy; Maria Christierna – wife of Sigismund Báthory; Imre Thököly) and besides a lot of other studies and source publications. The author of this study analyzes the works of Lajos Szádeczky-Kardoss, whom he regards a great historian and a good patriot.